

**KATOLIKUS EGYHÁZI TÁRSADALOM
A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN
A 17. SZÁZADBAN**

2018

TARTALOM

Előszó	9
--------------	---

Főpapság és „egyházi középréteg”

Tusor Péter: A (kora) újkori magyar egyházi archontológia és a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek	13
Fazekas István: Katolikus főpapok a központi hivatalokban a 17. században	49
Molnár Antal: Katolikus egyházi középréteg a Magyar-Horvát Királyságban a 17. században	67
Tóth Tamás: A megújulás szolgálatában	93
Tüskés Anna: Magyarországi klerikusok felsőfokú tanulmányai a 17. században	121

Szerzetesség a 17. századi Magyar Királyságban

Siptár Dániel: Sokszínűség vagy egységesség	143
Varga Imre Kapisztrán OFM: A ferences élet keretei a 17. századi Magyarországon	169
Kádár Zsófia: Jezsuitán a 17. századi Magyar Királyságban	183

Alsópapság a 17. századi Magyar Királyságban

H. Németh István: A rekatolizáció államigazgatási háttere a magyarországi szabad királyi városokban	241
Végh Ferenc: Katolikus lelkipásztorok a dunántúli végvárvárosokban a 17. század második felében	261
Mihalik Béla Vilmos: Az egri egyházmegye alsópapsága a 17. században	283

A katolikus művelődés szervezői és szereplői

Tóth Gergely István: Politika, történelem, műltszemlélet három 17. századi kanonok műveiben	297
Maczák Ibolya: Főpapi műveltség a 17. században Illyés András prédikációinak tükrében	315
Bartók István: "A tanítás édesítése és ékesítése"	329
Farmati Anna: A licenciátusok eszköztárából	337
Gábor Csilla: Katolikus devóciós gyakorlatok a 17. században	355
Névmutató	369

ELŐSZÓ

Nagyon különös kor lehetett a 17. század, amely a különféle összegzések szerint egyszerre volt a Habsburg abszolútizmus és a magyar szabadságharcok, Zrínyi és Kollonich, Pázmány és Apafi időszaka. Ugyanez igaz az egyháztörténeti értékelésekre, amelyek alapján nehéz eldönteni, hogy a felekezetedés, az ellenreformáció, a kegyes vallásosság vagy éppen a katolikus megújulás volt igazán átfogó jellemzője e századnak. Vajon a 16. századi reformáció természetes következménye, vagy a következő saeculum bölcsője ez az időszak? Valószínűleg mindkettő megtalálható benne, de az ördög a részletekben rejtőzik: melyik komponens ad erősebb jelleget e nehezen megfogható időszaknak? A problémának egyszerre van forrás- és módszertani gyökere. A korábbi koroktól eltérően itt már a túl sok fennmaradt irat nehézségével küzd a kutató, amelyek értelmezését rendkívül megnehezíti az azóta rárakódott narratívák hordaléka.

A kötet szerzői nem voltak könnyű helyzetben, hiszen töredékes és bizonytalan adatokból kellett valamilyen következtetést levonni a Magyar Királyság 17. századi katolikus egyházi társadalmáról. A feladat szinte lehetetlen volt, hiszen miképp Tusor Péter megjegyezte tanulmányában, *„akként beszélni ugyanis egyházi társadalomról, hogy közben nincsen feltárva tudományos módszerességgel és alapossággal, kik, mikor, meddig és hogyan alkották, autentikusan nem lehet.”* Ilyen egyházi archontológia azonban pillanatnyilag égetően hiányzik, és elkészültéig – amely önmagában heroikus, egy egész kutatócsoport számára több évig tartó vállalkozás lehetne – pontos láttelepet adni az országban tevékenykedő egyháziakról az illuzionista produkciójához hasonlatos. Pedig a középkorászoknál sikerrel alkalmazott módszertan adott, másrészt soha ennyi avatott kutató és működő szakmai közösség nem dolgozott az egyház múltjának jobb megértésén, harmadrészt a digitalizációnak köszönhetően jelentősen könnyebbé vált a levéltári feltárás és exponenciálisan megnőtt az elérhető források száma. A diagnózis tehát adott, a terápia módja ismert, azaz egy most vagy soha szituációban vagyunk, és valójában csak a szervezésre és finanszírozásra

hivatott intézmény(ek) akaratán múlik a vállalkozás elindítása. Addig meg marad a feladatok, lehetőségek számbavétele, a távlatok felmérése és kisebb-nagyobb részek alapos kidolgozása, miként az e kötet lapjain is történt.

A katolikus egyháztörténet-írás hajlamos heroizálni és misztifikálni a 17. század egyházi világát. Ennek jele a korra ráaggatott számtalan címke, amely Pázmány koraként, restaurációként, újjászületésként, megújulásként jellemzi ezeket az évtizedeket, mintegy ellenételezésként a protestáns jeremiád szóhasználatnak, amely a gyászévtized, ellenreformáció, babiloni fogság és egyéb szemléletes jelzőkkel értelmezi ugyanezen eseményeket. Tény és való, a korabeli udvari – értsd Habsburg – politika hatásai könnyen eredményezhetik ezt a fénytörést Bécsben, Pozsonyban, valamint a Dunántúl és a Felvidék több területén. Ám teljesen más történet körvonalazódik Erdélyben, a Hódoltságban, és bizony fecseg a felszín, hallgat a mély, a magyarországi mindennapok világában is kevésbé értelmezhető bármelyik fenti meghatározás. A tanulmányokat végigolvasva inkább a 16. század folytatásának rögválósága bukkan elő a forrásokból, és csak néhány területen érzékelhető számottevő változás az egyháziak számában, tanultságában és életmódjában.

Nem tisztem a tanulmányokat külön-külön magyarázni, értékelni, esetleg méltatni, nem szorul rá egyik sem. Így marad a távoli perspektívából való rálátás öröme, és kissé elnagyolt impressziók megfogalmazása. Az világosan látszik, hogy a kor új sajátossága egy olyan katolikus adminisztráció kiépítése, amelynek forrásai minőségileg képesek többet nyújtani a korábbi időszak irataihoz képest. A római Kúria konzisztoriális levéltárában 1605-től maradtak fenn a püspöki kinevezéseket megelőző kánoni kivizsgálások jegyzőkönyvei. Ezek informatív erején túl fontos megjegyezni, hogy talán először készültek olyan iratok, amelyek egy főpapi hivatalba kerülő klerikusról alkotott szubjektív ismereteket tartalmazták, és azok elkészültéről a delikvens is tudott. Azaz a reflexió, önreflexió és a jellemző és jellemzett személy közötti interakció felfejtésének a lehetőségét is megadják ezek a források, amelyek így az egyház belső – általában nem látható – miliójébe engednek bepillantást. Márpedig éppen ez elengedhetetlen a papi-, szerzetesi hivatások hátterének, a motivációknak, azaz a személyes és egyedi döntéseknek a megértéséhez, hogy ne csak egy intézményes külső képünk legyen erről a világról. Az ilyen típusú források

megjelenése már önmagában is egy gyökeresen új egyházképet eredményez, amely talán a későbbi évszázadok áttekintésénél fog élesebben kiütközni.

A belső keletkeztetésű egyházi források mellett az állami adminisztráció növekvő irattermelése is új távlatokat nyit a kor egyházi társadalmának jobb megértéséhez. Értelemszerűen ezekből szétszalazhatatlan az egyház és állam két komponense, de ez a természetes állapot a kor állam–egyház viszonyának ismeretében. Ám ezzel együtt némileg meglepő, hogy a „diadalmas” 17. század korántsem merő sikertörténet a magyar katolikus klérus udvari és rendi hivatalokban való részvételét vizsgálva. Rovásukra ugyanis egyre nagyobb szerephez jutott a nemesség, amiben szerepet játszott a püspökök megnövekedett főpapi feladata is. A katolikus megújulás az egyházi szolgálatban rótt új feladatokat erre a rétegre, és ez közvetett módon az államigazgatásból való visszaszorulásukat eredményezte. Messzire vezetne ez a fejtegetés, de fel kell tenni a kérdést, hogy akkor mi a háttere a Magyar Királyság törvénykezésében és döntéseiben kitapintható erőteljesebb katolikus irányultságnál, és vajon a Habsburg-dinasztia illetve a katolikus világi nemesség szerepvállalása áll-e a század egyházi sikereinek a hátterében? Ha ez megállja a helyét, az egy újabb adalék arra, hogy a hívő világiak vizsgálata nélkül lehetetlen modern egyháztörténelmet művelni. A gyanút erősíti az egyházi középrétegről kihámozható adatok értelmezése. A késő középkorban oly fontos, műveltségben, pozíciókban oly erős, körülbelül hatszáz fős közeg alig húsz százalékára olvadt a 17. századra, és e kanonokok önképe, társadalmi helyzete – miként azt Molnár Antal megfogalmazta – *„sokszor több hasonlóságot mutatott valamely végvidéki köznemes, mint egy egyházi ember életútjával. Ez a származásában és mentalitásában is erőteljesen a birtokos nemességhez kötődő réteg részben kiváltságai és birtokai védelmében, részben viszont jogi alapú egyházszemlélete és köznemesi mentalitása okán sem rajongott az egyházi reformokért. Ez a tendencia egész Nyugat-Európában kimutatható: szinte minden egyházmegyében a káptalanok voltak a Tridentinum és a katolikus megújulás legelszántabb ellenfelei, és éppen a püspökkel szembeni önállóságuk védelme miatt játszották el annak lehetőségét, hogy a megújuló egyházmegyék lelki és szellemi életében központi szerepet játsszanak.”* Amennyiben ez az értékelés érvényes, úgy végig kell gondolni a kora újkori katolikus egyházi társadalom kutatási határait, a kétségtelen vallási és intézményi megújulás valódi hátterét,

és hogy megírható-e mindez „Mi és Ők” külső és belső világra felosztott szemlélet alapján. Továbbmenve, mivel az alsópapság kapcsán is érvényesnek tűnnek a kánonokkal kapcsolatos megállapítások, érdemes azon is elgondolkodni, hogy vajon van-e kitapintható, egyházon belüli eleme a kora újkori magyar változásoknak.

A szövegeket végiglapozva úgy tűnik, hogy két területen sikerült megteremteni egy olyan új személyi minőséget a katolikus egyházon belül, amely szilárd alapnak bizonyult a későbbiekben. Az egyik a papképzés intézményének a kidolgozása, amelynek legnagyobb hatású egysége a Rómában alapított Collegium Germanicum et Hungaricum (CGU), ahol éppen a 17. században volt a legteljesebb a hazai klerikusok iskoláztatása, amikor kétszázötvenkét papnövendék folytatott itt hosszabb-rövidebb ideig stúdiumokat, amely a mai viszonyok ismeretében különösen megsüvegezendő. Az ő teljesítményüknek is köszönhető a CGU életében a 18. században beköszönő igazi aranykor, amikor a későbbi megyésfőpásztorok közel fele koptatta e padokat évekig. A másik pozitív jelenség a Tridentinum eredményeképp megjelenő jezsuita rend hazai szerepvállalás. Kádár Zsófia szerint *„Az 1600–1700 közötti intézményi és személyi bővülés önmagáért beszél; a rendtartomány személyi katalógusai alapján feltárt és csupán néhány kiragadott szempontból vizsgált 2484 fős rendtagállományról megállapítottak”* alapján kijelenthető, hogy *„a Jézus Társasága (nyugat-)magyarországi szolgálata a 17. századi Magyar Királyság kevés 'sikertörténeteinek' egyike volt.”*

A 17. században hazánkban szolgált klerikusok irodalmi, írói, tudósi tevékenysége elvitathatatlanul hozzá tett a magyar kultúra ápolásához, munkásságuk jelentősen gazdagította a beszélt, az olvasott és az írott magyar nyelvet egyaránt, miközben latinitásával és katolicizmusával szervesen egy nagyobb világ részeként funkcionált. Az is tagadhatatlan, hogy a 18. század hazai katolikus vallásossága nem creatio ex nihilo bukkant fel. Az a bizonyos pohár félig üres, avagy félig tele volta ismét az értelmező belátására van bízva. Az azonban nagy biztonsággal kijelenthető, hogy mindennek az alapja az egyházi habitusban járók tanultságában és életmódjában bekövetkező belső változás volt, és ez egyben bátorító iránytű lehet mai világunkban is.

Varga Szabolcs